



УДК 347.921

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-8\(38\)-452-461](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-8(38)-452-461)

Виприцький Андрій Олексійович кандидат юридичних наук, доцент;
тел. (097) 792-77-50, <https://orcid.org/0000-0002-6539-7075>

ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗМАГАЛЬНОСТІ СТОРІН У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РЕЦЕПЦІЇ РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

Анотація. У статті автором розкривається сутність справедливого та непереджувального цивільного судочинства України та римського приватного права. Звертається увага на необхідність відмежування судового слідства від змагальності сторін у контексті цивільного провадження.

Обґрунтовано, що зміст змагальності становлять не всі процесуальні права учасників справи, а лише права у доказовій діяльності; досліджено категорію ризику у цивільному процесуальному праві; розглянуто роль суду в реалізації принципу змагальності. На базі та історичного досвіду римського приватного права з нашої сторони ми пропонуємо зміни і доповнення до норм Цивільно-процесуального кодексу України. Досліджено історії цивільного процесуального права в якій були відомі кілька варіантів збирання процесуальних матеріалів, пошуку і подання доказів, необхідних для вирішення спорів, такі дії законом може бути покладено на: заінтересованих осіб; на органи судової влади; заінтересованих осіб і суд разом.

Змагальність сторін та слідчий процес є самостійними принципами, як входять до гармонійної системи принципів цивільного судочинства. Разом із тим слід зазначити, що принципи змагальності сторін та слідчого процесу перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємовпливу. Відповідно, реалізація принципів судового слідства та змагальності сторін має забезпечити певним чином гармонізацію процесуальних цінностей цивільного судочинства з точки зору його публічно-правової та приватноправової природи. Таким чином, важливе право реалізації рівних можливостей у цивільному процесі відводиться принципу судового керівництва, який у своєму взаємозв'язку із принципом змагальності сторін дозволяють суду, як активному суб'єкту розгляду цивільної справи, прийняти правосудне, об'єктивне, обґрунтоване і справедливе рішення.

У якості висновку, виходячи із властивостей збирання та дослідження доказів у цивільному процесі, дається порівняльний аналіз практичному застосуванню механізму внесення доказів в процес.

Ключові слова: слідчий цивільний процес, докази, збирання та дослідження доказів, змагальність сторін, об'єктивна істина, цивільний процес України, римське приватне право.



Vypriyskiy Andriy Oleksiyovych Candidate of Law, Associate Professor;
tel. (097) 792-77-50, <https://orcid.org/0000-0002-6539-7075>

PRACTICAL PROBLEMS OF COMPETITIVENESS OF THE PARTIES IN THE CIVIL PROCEEDINGS OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE RECEPTION OF ROMAN PRIVATE LAW

Abstract. In the article, the author reveals the essence of fair and non-preemptive civil justice. Attention is drawn to the need to separate the judicial investigation from the adversarial nature of the parties in the context of civil proceedings.

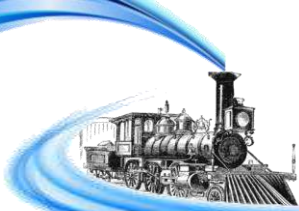
It is substantiated that the content of competition is not all the procedural rights of the participants in the case, but only the rights in evidentiary activities; the category of risk in civil procedural law was investigated; the role of the court in implementing the principle of competitiveness is considered. Changes and additions to the norms of the Civil Procedure Code of Ukraine are proposed. The history of civil procedural law was studied, in which there were known several options for collecting procedural materials, searching for and presenting evidence necessary for resolving disputes, such actions may be assigned by law to: interested persons; to judicial authorities; interested parties and the court together.

Competitiveness of the parties and the investigative process are independent principles, as part of the harmonious system of civil justice principles. At the same time, it should be noted that the principles of competition between the parties and the investigative process are closely related and mutually influenced. Accordingly, the implementation of the principles of judicial investigation and the adversarial nature of the parties should ensure in a certain way the harmonization of the procedural values of civil proceedings from the point of view of its public-law and private-law nature. Thus, the important right to realize equal opportunities in the civil process is attributed to the principle of judicial leadership, which in its relationship with the principle of adversariality of the parties allows the court, as an active subject of civil proceedings, to make a fair, objective, well-founded and fair decision.

As a conclusion, based on the properties of collecting and researching evidence in a civil process, a comparative analysis of the practical application of the mechanism of introducing evidence into the process is given.

Keywords: inquisitional civil procedure, proofs, collections and researches of proofs, contentionness of parties, objective truth.

Постановка проблеми. Для вітчизняної процесуальної думки проблематика механізму збирання доказів завжди була і залишається однією з центральних у дослідженнях правосуддя у цивільних справах. Про це свідчить значна і, напевно, не до кінця оцінена наукова спадщина. В руслі колись



панівного історичного напрямку розвитку науки лише коротко окреслимо основні етапи розробки судового слідства та змагальності сторін у цивільному процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші курси цивільного судочинства А.С. Штефан [1], М.Й. Штефан [2], В. Городовенко В [3] В. В. Комаров [4], а також теоретико-прикладні дослідження, які з'явилися одразу за ними, зокрема «Змагальні засади цивільного процесу в теорії і російському законодавстві, переважно новітньому», «Основні засади цивільного процесу», «До оцінки теорії змагальних засад у цивільному процесі», та низка інших, започаткували період формування базисних досліджень у сфері цивільного процесу. І хоча ці праці характеризувалися різним ступенем охоплення висвітлюваних питань, підвищеною увагою до прикладних аспектів проблематики. Проте можна констатувати зародження розвитку цивілістичної теорії в напрямку дослідження змагального та слідчого цивільного процесу. Традиції дослідження й постановки проблематики змагальності цивільного процесу нині отримують новий розвиток. У цьому зв'язку можна відзначити дисертаційні та монографічні дослідження В. Ю. Мамницького[8], О. В. Немировської[9], С. О. Волосенка[10], Шутенко[11], О.В. Лемак, [12], та ін. Це є знаковим для розуміння сучасного етапу розвитку цивільної процесуальної думки.

Метою статті є дослідження особливостей та механізмів збирання та дослідження доказів у цивільному процесі України, а також виокремлення проблематики застосування існуючого законодавства та пошуки шляхів універсального адаптування до сучасних умов. Для цього буде проаналізовано національне законодавство, римське приватне право, а також практичні проблеми та виклики, з якими стикаються сторони у сучасному цивільному процесі.

В результаті дослідження буде зроблено висновок про необхідність вдосконалення правових норм і процедур, що регулюють діяльність сторін у цивільному процесі України, запропоновано дієві шляхи подолання існуючої проблематики.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі ст. 129 Конституції України до основних принципів судочинства відноситься принцип змагальності сторін і свободи в наданні ними суду своїх доказів та в доведенні перед судом їхньої переконливості. Згідно зі ст. 10 ЦПК України цивільне судочинство здійснюється на засадах змагальності. Сторони та інші особи, які беруть участь у справі, мають рівні права щодо подання доказів, їх дослідження та доведення перед судом їх переконливості. Кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог та заперечень, крім випадків, установлених ЦПК України.

Потрібно спершу розкрити саму змагальність, як і диспозитивність, змагальність ми розкриватимемо через антипод – слідство. Слідчий цивільний



процес - це процес, в якому суд веде слідство. Суд веде розшук, тобто має право збирати докази сам. Змагальність сторін та судове розслідування - це дві сторони однієї медалі, яка називається "Механізм внесення доказів в процес". Перша сторона волею сторін – змагальний процес, друга сторона волею суду – слідчий процес.

Історії цивільного процесуального права відомі кілька варіантів збирання процесуальних матеріалів, пошуку і подання доказів, необхідних для вирішення спорів. Обов'язок проводити такі дії законом може бути покладено на:

1) заінтересованих осіб. Вони мають самостійно відшукувати фактичний матеріал, обґрунтовувати його зв'язок із предметом спору. А суд повинен давати оцінку зібраним матеріалам і брати до уваги тільки ті з них, що надали такі особи. При цьому суд виступає пасивним учасником цивільних процесуальних правовідносин;

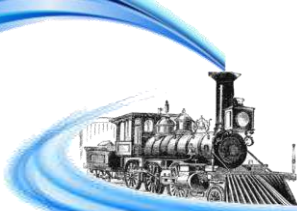
2) суд. У такому разі він перетворюється із пасивного учасника цивільного процесуального правовідношення на активного. За таких умов сторони у своїх процесуальних правах прирівнюються до свідків, що виключає можливість застосування у цивільному процесі засади змагальності. Тут мають місце слідчі принципи або інквізиційні засади цивільного процесу;

3) заінтересованих осіб і суд разом. Радянське цивільне процесуальне законодавство будувалося на засадах змагальності з певною частиною судового слідства. Суд за своєю ініціативою міг витребувати докази, переважно ті, що містилися в інших судових справах, вирішувати інші питання, які, на його думку, мали суттєве значення для розвитку справи[13 с. 47].

До прийняття нового ЦПК України сторони могли не звертати уваги на дії суду, що роз'ясняв сторонам їхній обов'язок надавати докази та встановлював строки для їх надання, оскільки закон не передбачав ніяких правових наслідків невиконання цього обов'язку. Суд був зобов'язаний замість сторін витребувати необхідні докази. Зараз же, якщо сторони не надають докази, це може мати для них негативні наслідки: ухвалене рішення буде ґрунтуватися тільки на тих доказах, що були надані до суду[14].

Переваги змагальності сторін, які є недоліками судового слідства в контексті цивільного процесу:

1. *Змагальний процес швидкий і дешевий, а слідчий - довгий і дорогий.* Кому швидше і легше знайти докази? Краще обставини справи знають учасники подій. Тому сторони швидше і з меншими витратами знайдуть докази. Адже суд витратить на їх пошук і збирання більше засобів і часу тому, тому що для виконання зазначених функцій йому потрібен розшуковий апарат. Суд не є очевидцем подій, які відбувалися між позивачем та відповідачем, тому якщо суд здійснює пошук доказів, то це буде відбуватися за рахунок державного бюджету, а якщо сторони, то ці витрати покладанні на користь сторони якої ухвалено судові рішення.



2. Змагальний процес відповідає приватно-правовій природі тих стосунків, які складають предмет судової діяльності. Це, знову ж таки, перевага змагальності і недолік слідства суду.

Суперечка про приватні права. Приватний оборот - це оборот, який ґрунтується на автономії волі, на цивільно-правовому ризику. Цивільний процес відображає модель приватного змагання. Цивільний процес – це продовження конкурентного змагання між позивачем та відповідачем.

Слідчий цивільний процес, навпаки, суперечить приватно-правовій природі ринку, суд втручається в автономію і перетворює сторони з суб'єктів в об'єкти правовідносин, з яких він отримує доказову інформацію, що його цікавить його. Суд керується своїми завданнями, сторони для нього не суб'єкти вільної волі, а об'єкти, інструменти пізнання.

3. Змагальність є інструмент забезпечення справедливості суду.

Змагальність виключає перетворення судді на суддю у своїй власній справі. же Недоліком судового слідства може бути те, що суд стане судом у своїй справі - чому? Сутність змагальності сторін та судового слідства в збиранні доказів. Що це означає? Це ціляспрямована діяльність. Отже, що треба зробити, перш ніж почати збирати докази? Треба створити версію. А потім версія відпрацьовується на підставі зібраних доказів, які підтверджують версію або спростовують її. Версія - це припущення подій. Тоб-то, перш ніж збирати докази, треба створити ідеальний образ подій. Позовна заява - це ідеальний образ подій, це твердження позивача про те, що було насправді. Заперечення відповідача на позов - це його картина подій. Якщо суддя збиратиме докази, то він має спочатку створити у своїй свідомості ідеальний образ подій. А якщо він його створить (повірить якій-небудь із сторін), то коли він збере докази і піде до дорадчої кімнати, він перевірятиме правильність своєї версії, а це зробить його суддею у своїй справі, що суперечить римській доктрині[15]. Ніхто не хоче визнавати, що все, що було зроблено, було марно і треба починати спочатку. В цьому відношенні ніхто не може бути суддею у своїй власній справі. Ця доктрина була виведена в силу нескінченної порочності полеглої людської суті. У змагальному процесі суд оцінює твердження чужих версій (позивача і відповідача), що позбавляє його від необхідності бути суддею у своїй власній справі.

Недоліки змагальності сторін - вони ж і перевага судового слідства:

1. Сторони при змагальності здатні перетворити суд на маріонетку.

Докази - це джерела інформації. Якщо суд обмежений в джерелах пізнавальної інформації, то для нього такими джерелами є тільки сторони, а він буде їх заручником в гносеологічному сенсі. Сторони можуть домовитися за спиною суду та обдурити суд. Так як оскільки суд сам докази не збирає, то він стає заручником сторін, заручником тієї доказової інформації, яку йому надають сторони. У слідчому процесі суд сам збирає докази і виводить сторони на чисту



воду, не стає заручником сторін. Вважають, що змагальність навпаки веде до істини тому, що в умовах протилежного характеру діяльності сторін, їх інтересів, вони в процесі протиборства дадуть такі докази, які допоможуть встановити істину. "Істина народжується в спорі".

Взаємне прагнення викрити один одного у брехні, обумовлене протилежним характером інтересів. Це твердження в цілому є правильне і справедливе. Зрештою буде встановлена істина. Але не можна ігнорувати і першої обставини - суд може стати заручником сторін. Приклад. 2014 рік. молодший лейтенант збройних сил відправився служити в зону проведення антитерористичної операції медичним працівником за контрактом з Міністерством оборони України, у мотопіхотний полк. Так як в той час зарплата офіцера ЗСУ була невелика, та існувала реальна загроза життю та здоров'ю в зоні проведення АТО, військово-службовець вирішив достроково розірвати контракт з Міністерством оборони України (військовослужбовець який має неповнолітню дитину, та утримує її, може достроково розірвати контракт з Міністерством оборони України, і це буде поважною причиною[4], він звернувся до суду з позовом про розірвання шлюбу і передача дитини батькові. Дружина дала згоду на розірвання шлюбу та передачу дитини на виховання батькові. У цьому прикладі суд був використаний як маріонетка – легалізація уявного розлучення в протизаконних цілях. Якщо існують фіктивні браки визнаються недійсними, то повинні визнавати недійсними і фіктивні розлучення. Розлучення – це не особиста справа, це колосальні соціальні і правові наслідки, як в нашому прикладі. Слідчий цивільний суд мав би запитати: чому мати відмовляється від дитини; чи їй погрожували, шантажували, чи в неї важка життєва ситуація та проблеми зі здоров'ям; чи допитали сусідів, які мешкають поруч, колег по роботі, вихователів дитячого садочку? Але суд застосував тільки ті докази, які сторони надали по справі. У цьому випадку був обман держави, використавши суд. Суд який не має власних прерогатив збирати інформацію, стає заручником.

2. Недоліком змагальності є також проблема фактичної нерівності сторін.

Усі рівні перед законом і судом, але юридична рівність це формальна рівність. Насправді ми всі не рівні. Бідні, хворі і інтелігентні менше захищені, ніж здорові, багаті і зухвалі. Формальна юридична рівність в умовах змагальності, що ігнорує фактичну майнову нерівність – це побиття немовля в змагальному цивільному процесі, це далеко не судовий захист. Хтось взагалі без адвоката, тому що грошей не має. Представники, експертизи і вся інфраструктура – це великі кошти. Хто допоможе слабкому? Суд. Чим?

Про засаду процесуальної активності суду в цивільному процесі можна говорити тоді, коли в основу тих чи інших процесуальних дій суду законодавець заклав ініціативу можливість здійснити органом правосуддя. Інакше кажучи,



процесуальна активність суду реалізується в його ініціативних діях незалежно від волевиявлення осіб, які беруть участь у справі. Підставою для прояву такої ініціативи є пряма вказівка процесуального закону, його зміст або потреба, що виникла в ході розгляду справи і обумовлена завданнями цивільного судочинства[18].

Відповідно до ч.1 ст. 143 ЦПК для з'ясування обставин, що мають значення для справи і потребують спеціальних знань у різних галузях, суд призначає експертизу за заявою осіб, які беруть участь у справі. Але суд не збирає докази, а застосовує тільки ті які йому надали сторони. Але сторони не подають клопотання про призначення експертизи, тому що згідно ч. 2 ст. 86 ЦПК кошти на оплату судової експертизи вноситься стороною яка заявила клопотання про проведення експертизи, а сторони не мають коштів на її проведення. Тоді проведення експертизи суд повинен призначати за власною ініціативою і це буде початок слідства у змагальному процесі, яке має вирівняти фактичну нерівність сторін. Така експертиза буде зроблена за рахунок коштів державного бюджету. Якщо в цивільному процесі не буде елементів судового слідства, то рішення суду буде не об'єктивне.

3. Недолік змагального процесу у тому, що він втрачає принцип об'єктивної істини як мети процесу.

Змагальність на думку Комарова В.В., зазнає критики на підставі того, що знівелювання активної ролі суду у збиранні доказів піддає сумніву принципу об'єктивної істини як мети цивільного процесу, як істини, що ґрунтується на з'ясуванні всіх дійсних обставин справи та доведеності їх належними доказами. Визнання можливості ухвалення судового рішення лише на підставі зібрання доказів сторонами вважається посяганням на ідеали правосуддя[18]. Власне кажучи, мова, по суті, йде про процесуальні гарантії забезпечення права на справедливий суд як атрибут сучасного судочинства в контексті ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод[19].

У зв'язку з прийняттям чинного ЦПК 2004 р., постало питання щодо наявності у цивільному процесі принципу об'єктивної істини. Деякі вчені виходять із того, що у зв'язку з посиленням змагальних засад цивільно-процесуального судочинства принципу об'єктивної істини не існує. Інші, навпаки, стверджують, що встановлення об'єктивної істини як мети процесу залишається, але змінилися лише методи її дослідження [20].

4. Останній недолік змагального цивільного процесу і перевага слідчого цивільного процесу: сторони можуть зловживати.

Сильний, зухвалий і здоровий може зловживати своїм положенням відносно доказів. Згідно ч. 3 ст. 10 ЦПК кожна сторона повинна доказати ті обставини, на які вона посилається. Тягар доказування покладається на сторони, ст. 60 ЦПК роз'яснює - докази надаються сторонами і іншими учасниками



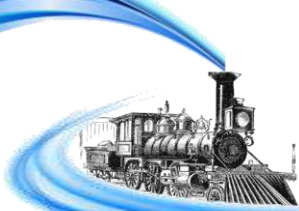
процесу. У разі, якщо учасникам процесу складно надати необхідні докази суд по їх клопотанню сприяє у збиранні і затребуванні доказів. Отже, суд пасивний. Сам суд докази не збирає.

Якщо, згідно ч. 1 ст. 146 ЦПК (презумпція визнання) особа ухиляється від проведення експертизи, а без цієї особи не можна її провести, то суд може признати факт або відмовити в його визнання. Не надаєш докази на проведення експертизи - означає визнаєш її. Найтиповіший приклад – це ухилення від участі в проведенні експертизи на предмет встановлення батьківства. Якщо відповідач не надає свій біологічний матеріал, то експертизу зробити неможливо тоді застосовується презумпція визнання, і батьківство вважається встановленим. Це єдина презумпція визнання, *expressis verbis* (чітко і ясно) присутня в тексті ЦПК. Аналогічних положень для письмових доказів і речових доказів не передбачено. Але відкріємо ч. 8 ст. 8 ЦПК (аналогія закону або права), і якщо є презумпція визнання в ст. 149 ЦПК, є підстави застосувати аналогію закону та сказати, якщо не надаєш накладну, договір - означає визнаєш. Цьому випадку ми маємо дві альтернативи. Але вона чомусь тільки стосовно експертизи. Мені цей варіант не подобається, тому що тут взагалі відсутні підстави для аналогії закону, експертиза і надання доказів – речі різні. Аналогію слід застосовувати тільки у тому випадку, коли відповідач говорить «у мене є докази, але я їх не наддам». Ми можемо поставити питання про те, що змагальність стимулює сторони говорити неправду. Про очевидно і те, що суд зобов'язує сторони надавати докази.

Висновки. Підсумуємо слідчий та змагальний цивільний процес їх недоліки та переваги, зазначимо, що слідчий процес довгий і витратний, він суперечить приватному праву, веде до того, що суддя стає суддею у своїй власній справі, але слідчий цивільний процес - це процес, в якому активність суду нівелює фактичну нерівність, це процес, в якому суд, збираючи доказ за власною ініціативою, не виявляє ті проблеми, які ми розкрили, отже слідчий цивільний процес позбавляє від маніпулювання правосуддя з боку зацікавленої особи, щоб отримати вигідне судове рішення. У слідчому цивільному процесі суд виводить сторони на чисту воду і встановлює істину.

Література:

1. Штефан А. С. Змагальні засади цивільного судочинства – фундамент судового захисту прав людини. Права людини в Україні і світі: охорона, реалізація, захист: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 3 грудня 2015 р.) / НДІ інтелектуальної власності НАПрН України. Київ, Інтерсервіс, 2015. С. 30-34.
2. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс: підруч. для студентів юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ: Ін Юре, 2005. 624 с.
3. Городовенко В.П. Принцип рівності громадян перед законом і судом. Вісник Конституційного Суду України. 2012. № 1. С. 178-186.
4. Комаров В. В., Бігун, В. А., Баранкова В. В.. Курс цивільного процесу: підручник /за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2011. 1352 с.



5. Popova V. Principles of Bulgarian Civil Procedure Law. *Civil Procedure Review*. 2011. Vol. 2. No 2. P. 28-73.
6. Голубєва Н. Ю. Змагальність як принцип цивільного судочинства. URL: <http://dspace.opua.edu.ua/bitstream/handle/11300/14026/Голубєва%20Н.%20Ю.%20Змагальність%20як%20принцип%20цивільного%20судочинства.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 31.06.2025 р.).
7. Гуменюк М. Реалізація принципу змагальності сторін в цивільному судочинстві. Національний університет «Острозька академія»: науковий блог. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2013/realizatsiyapryntsypu-zmahalnosti-storin-v-tsyvilnomusudochynstvi/#respond>. (дата звернення: 31.06.2025 р.).
8. Мамницький В. Ю. Принцип состязательности в гражданском судопроизводстве : дис. ... канд. юрид. наук / Мамницький В.Ю. – Х., 2025. – 177 с.
9. Немировська О. В. Принцип змагальності сторін та його реалізація в судовій практиці : дис. ... канд. юрид. наук / Немировська О.В. – К., 1999. – 189.
10. Волосенко С. О. Принципи змагальності та об'єктивної істини у цивільному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2004. 19 с.
11. Шутенко О. В. Проблеми диспозитивності в цивільному судочинстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. – Х., 2003. – 19 с.
12. Лемак О. В. Право на судовий захист: конституційно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2014. 20 с.
13. Бичкова С.С. Цивільне процесуальне право України : Підручник / Атіка К. 2009. – 790с.
14. Ясинка М.М. Цивільний процес України: Підручник – К.: А лерта, 2014. – 744 с.
15. Борісова В.І. Основи римського приватного права: Підручник Х.: Право, 2008. – 224с.
16. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 червня 2013 р. № 413 Про затвердження переліку сімейних обставин та інших поважних причин, що можуть бути підставою для звільнення громадян з військової служби та із служби осіб рядового і начальницького складу.
17. Луспенник Д. Д. Суд у цивільному змагальному процесі // *Юридичний журнал*. – 2004. №5. – С.116-120 URL: www.justinian.com.ua/article.php?id=1156. (дата звернення: 31.03.2024 р.).
18. Курс цивільного процесу: підручник / В.В. Комаров, В.А Бігун, В.В. Бараканова та ін.; за ред. В.В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – 1352с.
19. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів №№ 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 40, ст.263).
20. Неклеса Ю. В. Принцип змагальності та диспозитивності в цивільному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2011. 20 с.

References:

1. Shtefan A. S. (2015). Zmahalni zasady tsyvilnoho sudochynstva – fundament sudovoho zakhystu prav liudyny. *Prava liudyny v Ukraini i sviti: okhорona, realizatsiia, zakhyst*. [Competitive principles of civil proceedings are the foundation of judicial protection of human rights. Human rights in Ukraine and the world: protection, implementation, defense] *III Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii / NDI intelektualnoi vlasnosti NAPrN Ukrainy*. Kyiv, (pp. 30-34) Interservis [in Ukrainian].
2. Shtefan M. Y. (2005) *Tsyvilne protsesualne pravo Ukrainy: akademichnyi kurs*. [Civil Procedural Law of Ukraine: Academic Course] *Pidruch. Dlia studentiv yuryd. Spets. Vyshch. Navch. Zakl* Kyiv: In Yure [in Ukrainian].



3. Horodovenko V.P. (2012) Pryntsyp rivnosti hromadian pered zakonom i sudom. [The principle of equality of citizens before the law and the court] *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*. № 1 [in Ukrainian].
4. Komarov V. V. & Bihun, V. A. & Barankova V. V. (2011) Kurs tsyvilnoho protsesu [Civil procedure course: pidruchnyk] *Kharkiv: Pravo*, [in Ukrainian].
5. Popova V. (2011) Principles of Bulgarian Civil Procedure Law [Pryntsypy bolhars'koho tsyvil'noho protsesual'noho prava] *Civil Procedure Review*. No 2. (pp. 28-73) [in Ukrainian].
6. Holubieva N. Yu. Zmahalnist yak pryntsyp tsyvilnoho sudochynstva [Competition as a principle of civil justice] URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/14026/Holubieva%20N.%20Yu.%20Zmahalnist%20iak%20pryntsyp%20tsyvilnoho%20sudochynstva.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Retrieved from <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/14026/Holubieva%20N.%20Yu.%20Zmahalnist%20iak%20pryntsyp%20tsyvilnoho%20sudochynstva.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].
7. Humeniuk M. Realizatsiia pryntsypu zmahalnosti storin v tsyvilnomu sudochynstvi. [Implementation of the principle of adversarial proceedings in civil proceedings] *Natsionalnyi universytet «Ostrozka akademiia»: naukovyi bloh*. <https://naub.oa.edu.ua/2013/realizatsiyapryntsypu-zmahalnostistorinvtseyvilnomusudochynstvi/#respond>. Retrieved from <https://naub.oa.edu.ua/2013/realizatsiyapryntsypu-zmahalnosti-storin-v-tseyvilnomusudochynstvi/#respond>. [in Ukrainian].
8. Mamnytskyi V. Yu. (2025) Pryntsyp sostiazatel'nosti v hrazhdanskom sudoproyzvodstve [Principles of solidarity in civil court production] *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
9. Nemyrovska O. V. (1999) Pryntsyp zmahalnosti storin ta yoho realizatsiia v sudovii praktytsi [The principle of adversarial proceedings and its implementation in judicial practice] *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
10. Volosenko S. O. (2004) Pryntsypy zmahalnosti ta obiektyvnoi istyny u tsyvilnomu protsesi Ukrainy [Problems of dispositiveness in civil proceedings] *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
11. Shutenko O. V. (2003) Problemy dyspozytyvnosti v tsyvilnomu sudochynstvi [Problems of dispositiveness in civil proceedings] *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
12. Lemak O. V. (2014) Pravo na sudovyi zakhyst: konstytutsiino-pravovyi aspekt [The right to judicial protection: constitutional and legal aspect] *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
13. Bychkova S.S. (2009) Tsyvilne protsesualne pravo Ukrainy [Civil procedural law of Ukraine] *Pidruchnyk Atika* Kyiv [in Ukrainian].
14. Yasynka M. M. (2014) Tsyvilnyi protses Ukrainy [Civil process in Ukraine] *lerta.*, Kyiv [in Ukrainian].
15. Borisova V.I. (2008) Osnovy rym'skoho pryvatnoho prava [Fundamentals of Roman private law] *Pravo* Kyiv [in Ukrainian].
16. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy (2013 chervnia 12) Pro zatverdzhennia pereliku simeinykh obstavyn ta inshykh povazhnykh prychn, shcho mozhut buty pidstavoiu dlia zvilnennia hromadian z viiskovoi sluzhby ta iz sluzhby osib riadovoho i nachalnytskoho skladu. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: *Parlam. Vyd-vo* [in Ukrainian].
17. Luspennyk D. D. (2004) Sud u tsyvilnomu zmahalnomu protsesi [Court in civil litigation] // *Yurydychnyi zhurnal*. №5. www.justinian.com.ua/article.php?id=1156. Retrieved from www.justinian.com.ua/article.php?id=1156. [in Ukrainian].
18. Komarova.V.V. (2011) Kurs tsyvilnoho protsesu [Civil procedure course] *Pravo*, Kharkiv [in Ukrainian].
19. Zakon Ukrainy «Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (1950) [On the ratification of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: *Parlam. Vyd-vo* [in Ukrainian].
20. Neklesa Yu. V. (2011) Pryntsyp zmahalnosti ta dyspozytyvnosti v tsyvilnomu protsesi Ukrainy [The principle of adversarial and dispositive nature in the civil process of Ukraine] *Candidate's thesis*. Odesa, [in Ukrainian].